

חינוך למצוות תפילין

מקורות דיני חינוך קטן במסכת סוכה

במשנה במסכת סוכה שנינו (ב, ח) ביחס למצוות סוכה:

נשים ועבדים וקטנים - פטורים מן הסוכה.

קטן שאינו צריך לאמו - חייב בסוכה.

מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן ופיחת את המעזיבה וסיכך על גבי המטה בשביל קטן.

לכאורה, על מנת שלא תהיה סתירה בין המשפט הראשון והשני במשנה, צריך להסביר שבתחילה מדברת המשנה על קטן שצריך לאמו.

למעשה, הצעת חילוק זה היא יישום נוסף של חילוק שמופיע כבר בגמרא (כח, ב) שמקשה מהמשפט הראשון במשנה על הברייתא (כח, א) שמרבה חיוב קטנים בסוכה מהמילה 'כל':

לא קשיא: כאן - בקטן שהגיע לחינוך, כאן - בקטן שלא הגיע לחינוך.

אמנם, לגמרא פשוט שגם חיובו של 'קטן שהגיע לחינוך' - מדרבנן הוא!, ולכן צריך לומר שהדרשה שהובאה בברייתא לעיל אינה אלא אסמכתא.

במשנה בהמשך מסכת סוכה (ג, טו) נאמר: 'קטן היודע לנענע חייב בלולב'.

בהמשך למשנה זו מובאת בבבלי (מב, א) ברייתא:

תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור

תפילין - אביו לוקח לו תפילין.⁵² יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת

שמע...

בהמשך הסוגיא מובא, ככל הנראה, המשכה של ברייתא זו, שעוסק גם בגדרי נאמנותו של קטן לעניין איסור והיתר, טומאה וטהרה.

רש"י מפרש את מקור החיוב של הקטן בלולב ובציצית בד"ה 'חייב בלולב' - 'לחנכו מדבריהם'. כלומר, מדובר בחיוב דרבנן שהוא מדין 'חינוך', כפי שלמדנו כבר בסוגיית חיוב הקטן במצוות סוכה.

גדר החיוב של מצוות החינוך, אשר ניכר לאורך כל הברייתא הוא שהחובה חלה בהתאם למסוגלות של הקטן למלא את החובה באופן עצמאי, ואף הגדר של קטן הצריך לאמו שמצאנו במצוות סוכה מתאים לעיקרון זה.

רש"י מפרש: 'לשמור תפילין' - 'שלא יכנוס בהן לבית הכסא'. יש לציין שרש"י לא הזכיר 'שלא יפיח בהן', למרות שכאשר נאמר במסכת שבת (מט, א) 'תפילין

⁵² במסכת ערכין (ב, ב) הסבירה הגמרא שברייתא כלשהיא ששנתה 'הכל חייבין בתפילין' באה לרבות בלשון זו 'קטן היודע לשמור תפילין', וזאת, על בסיס ברייתא זו או דומה לה ששנתה: 'קטן היודע לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין'.

צריכים גוף נקי, פירשו אביו ורבה 'שלא יפיח בהם' וישלא יישן בהם. יתכן שרשי"י דקדק מלשון הברייתא 'לשמור תפילין', ולא 'לשמור גופו'.

עוד יתכן שרשי"י סובר ביחס לגמרא בשבת כפי שכתב באורחות חיים (חלק א הלכות תפילין) כנגד הפוטרים עצמם מתפילין מטעמי נקיות, שאין הלכה כאותו מאמר. דבריו שם מבוססים על תשובות הגאונים, כעין אלו שהבאנו לעיל בסוגיית גדר חיוב הנחת תפילין:

לית הלכתא הכי, דלא ניתנה תורה למלאכי השרת. והכי פי' ההוא בשעת השמד הוה ואם ירצה לסמוך על הנס צריך גוף נקי שלא יישן בהם ולא יפיח בהם. שאם לא כן, תמה על עצמו - והלא ס"ת גדול בקדושה ובטהרה שיש בו כמה פרשיות וכמה שמות ואתה פותח וקורא בו, ק"ו בתפילין שמכוסין בעורויהן, וק"ש הכתובה בתפילין - אדם קורא אותה בכל יום.

אמנם, אפשר גם לפרש שהגמרא במסכת שבת מתייחסת להנחת תפילין כל היום, שכלפיה קשה להיזהר מהפחה ושינה, ואילו מצוות חינוך הקטן בתפילין שמדובר עליה בברייתא בסוכה, אינה מחייבת שיניח אותן אלא זמן קצר ביום, ולכן אומר רש"י שמספיק שהגיע לבגרות כזו, שידע להיזהר מלהיכנס בהם לבית הכסא (ומן הסתם, גם לנקות עצמו לאחר בית הכסא).⁵³

על מי מוטל החיוב ביחס לקטן?

לכאורה, קטן שלא הגיע לגיל שלוש עשרה עדיין אינו חייב במצוות כלל. אם כן, כיצד נוקטת המשנה והברייתא ביחס אליו לשון 'חייב'?

בבית הבחירה למאירי (סוכה מב, א) מבואר שהחיוב של מצוות החינוך חל על האב. כן כתב כבר על המשנה: 'קטן היודע לנענע חייב בלולב' - ר"ל שאביו חייב לחנכו מדברי סופרים ומתורת חנוך'.

בהתאם לכך ביאר גם את הברייתא:

קטן היודע לנענע - אביו חייב לחנכו בנטילת לולב, וכן היודע להתעטף - חייב על דרך זה בציצית, ר"ל שאביו חייב לחנכו, וכן בכולם, אלא שבזו לא אמר אביו לוקח לו טלית, שאין החיוב אלא בשיש לו בגד בן ארבע כנפים, ואף הגדול אינו צריך לחזר אחריו.

לגבי דקדוק שינוי הלשון בין טלית לתפילין, יש לציין כי ב'חכמת שלמה' (סוכה מב, א) כתב שלחלק מן הראשונים היתה גירסא שונה:

באלפס מדוייק מצאתי כתוב: 'אביו לוקח לו ציצית', וכן במרדכי, וכן בטור, וכן עיקר.

אף בשו"ע (או"ח יז, ג) כתב לעניין חינוך למצוות ציצית: 'קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו'.

⁵³ שלא כדברי הב"ח שהבאנו בסוגיא הקודמת, שדקדק מהלשון 'אביו לוקח לו תפילין', שצריך לקנות לו תפילין משלו, מפני שמדובר על חינוך להנחת תפילין כל היום (אמנם, אין זה סותר את ראייתנו לעניין גדר חיוב הנחת תפילין של האב, שיתכן שהוא כן כל היום, ולכן אין הבן יכול להסתמך על כך שיניח את התפילין של אביו).

לשון השו"ע היא לשונו של הטור, אך במג"א ציין שמקור הדברים הוא בירושלמי (סוכה ג, יב) שהובא ע"י המרדכי (סוכה רמז תשסג):

תני בירושלמי דפירקין: יודע לנענע חייב בלולב - לא סוף דבר לנענע אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד כשורה ומנענע. יודע להתעטף בציצית אביו לוקח לו טלית - לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שתי כנפות לאחוריו ושתי כנפות לפניו, ואוחז בציצית כשורה בשעת ק"ש.

עם זאת, המג"א הפנה לסי' כד, ששם מבואר בשו"ע שגם לעצמו אינו מחוייב ליקח בגד של ארבע כנפות, אלא שכך ראוי, וממילא יש לומר, שגם כלפי הקטן יש לפרש כך את דברי השו"ע. ב'מחצית השקל' הסביר שכוונת המג"א בהפנייה זו להסביר שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי, שהרי אם היו חולקים, היה צריך לפסוק כבבלי שחילק בין טלית לתפילין, אלא יש לפרש כך גם את לשון הירושלמי עצמו, שאין זה חיוב גמור לקנות לבן טלית, אלא שכך ראוי.

ביאור היחס בין המשנה בברכות לברייתא בסוכה

במשנה ברכות (ג, ג) שנינו: 'נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין'.

רש"י (כ, ב) בד"ה 'קטנים' מפרש שהמשנה מדברת אפילו על קטן שהגיע לחנוך, כי 'לא הטילו על אביו לחנכו בקריאת שמע, לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן קריאת שמע'.

ר"ת בתוספות שם, לאור הברייתא בסוכה, חלק על פירוש רש"י:

ולא נהירא דהא פ' לולב הגזול (סוכה מב, א) אמרי' קטן היודע לשמור תפילין אביו חייב⁵⁴ לקנות לו תפילין. אלמא כשהגיע לחנוך דשייכי ביה תפילין חייב בתפילין, ובק"ש נמי יש לחייבו יותר מסתמא, מדאשכחן התם קטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה ופסוק ראשון של ק"ש. ונראה לר"ת דמיירי בקטן שלא הגיע לחנוך.

אולם, קשה לקבל את פירושו של ר"ת בגלל הסיפא של המשנה ששנתה: 'וחייבים בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון', שהרי אם מדובר בקטן שלא הגיע לחינוך - מדוע מחייבים אותו בתפילה?

לאור זאת, התוספות מביא בתחילה את פירושו של ר"י, שכן מדובר על קטן שהגיע לחינוך לענין תפילה, אך דוחה אותו:

ומיהו סיפא דקתני וחייבין בתפלה היה ר"ל דמיירי בקטן שהגיע לחנוך, דאי לא הגיע לא הוה להו לחייבו בתפלה. ולא נהירא, דאם כן לא הוה להו קטנים דומיא דנשים ועבדים שפטורים בכל ענין, וקטנים אינם פטורים אלא בשלא הגיע ואין יודע לשמור תפיליו.

⁵⁴ יש להעיר על לשון זו של ר"ת, שתלמיד רבינו יונה (יא, ב מדפי הרי"ף) תירץ את פירוש רש"י דהברייתא דהכא לא קאמר דלוקח לו תפילין על דרך חיוב אלא כדי להרגילו במצות. ובידף על הדף (סוכה מב, ב) ציינו שה'חקרי לבי' (או"ח סי' ח) כתב דמדיוק לשון הברייתא משמע כמש"כ תר"י, דלענין לולב וציצית קאמר "חייב" בלולב וציצית ואילו לענין תפילין לא קאמר חייב בתפילין אלא אביו לוקח לו תפילין.

ר"ת עצמו נאלץ להידחק בלשון המשנה, ולהסביר שהסיפא אינה מתייחסת לקטן:

ופי' ר"ת דודאי איירי הכל בקטן שלא הגיע לחנוך, וחייבין דסיפא קאי אנשים ועבדים לחוד, אבל קטנים פטורים מכל וכל, כיון דלא הגיע לחנוך. היפני יהושע' הקשה על שיטת התוספות, שלדבריהם גם ברישא ההזכרה של הקטן הינה מיותרת:

לא זכיתי להבין דברי התוס', דלמאי דמשמע להו דקטן היודע לדבר היינו חנוך דידיה ומש"ה מפרשין דמתני' איירי בלא הגיע לחנוך, ולפי שיטתם היינו בשאין יכול לדבר. והאיך שייך ביה פטור וחיוב לענין ק"ש ותפלה? וצ"ע.

אולם, גם הרא"ש (ברכות פרק ג סימן יג) הביא את השגת ר"ת על פרש"י, וסיים: ודרך התנא לשנות נשים עבדים וקטנים שלא הגיעו לחנוך לענין פטור. וגבי סוכה נמי תנן הכי.

ב'פני יהושע' (ברכות כ, א) הציע לתרץ את מה שהקשו על פירוש רש"י מהברייתא בברכות שאומרת שמיד שמתחיל הקטן לדבר אביו צריך ללמדו פסוק ראשון של קריאת שמע, שהברייתא בברכות אינה עוסקת בחינוך למצוות קריאת שמע, אלא במצוות תלמוד תורה בלבד:

נראה לענ"ד ברור דהא דאמרין התם בקטן היודע לדבר דאביו מלמדו פסוק ראשון של ק"ש לאו מדין עיקר מצות ק"ש איירי שיהא חייב לחנכו בזמן ק"ש, והיינו כמ"ש רש"י כאן שאינו מצוי תמיד כשיגיע זמן ק"ש, אלא כיון שיכול לדבר ואביו מחויב ללמדו תורה, כדכתיב: 'ולמדתם אותם את בניכם', מש"ה חייב ללמוד עמו עכ"פ פסוק תורה צוה כו' שכולל כל התורה, וללמדו ג"כ פסוק ראשון של ק"ש דאית ביה מלכות שמים. והיינו אפילו בשלא בזמן ק"ש, דמצות תלמוד תורה כל היום. ובשני פסוקים אלו יוצא בו והגית בו יומם ולילה כדאיתא בעלמא [נדרים ח' ע"א ומנחות צ"ט ע"ב] דבק"ש מקיים והגית יומם ולילה, כן נראה לי נכון ליישב שיטת רש"י.

לדבריו, יש לדקדק כך גם מהלכותיו של הרמב"ם:

וכמ"ש נ"ל מבואר מלשון הרמב"ם ז"ל (בפ"א מהלכות ת"ת ה"ו) שכתב דקטן היודע לדבר אביו חייב ללמדו תורה צוה כו' ופסוק שמע ישראל ואח"כ מלמדו מעט מעט, אלמא דמטעם תלמוד תורה דוקא הוא דמחייב ליה בפסוק ראשון ביודע לדבר ולא איירי בזמן ק"ש. תדע שהרי בפ"ד מהלכות ק"ש [ה"א] לא כתב קטן היודע לדבר ואינו מחלק ג"כ בין פסוק ראשון לשאר ק"ש מכל זה מוכח שמפרש סוגיא דפ' לולב הגזול כדפרישית, אלא שבעיקר משנתנו יש לו פירוש אחר ויבואר בקונטרס אחרון.

אולם, בכך עדיין לא יישב את הסתירה לפי פרש"י לענין חינוך למצוות תפילין.

בחידושי הרשב"א לברכות (כ, א) כתב תירוץ לפירושו של רש"י:

פרש"י ז"ל: אפילו קטן שהגיע לחינוך, וטעמא דקריאת שמע מפני שאין זמנו ארוך כ"כ והוא אינו מצוי אצל אביו בכל עת שירגילו לכך, ותפילין מפני שאינו יודע לשמור תפיליו שלא יפיח בהן. ונראה שהזקיקו לרבינו ז"ל לפרש כן, דאי בשלא הגיע לחינוך מאי שנא הני אפילו מכל מצות האמורות בתורה ואפילו מן התפלה נמי פטור. ומ"מ אין פירושו מחוור, דאי בשהגיע לחינוך אביו קונה לו תפילין כדאמרינן בסוכה בפ' לולב וערבה קטן היודע לשמור תפיליו אביו מניח לו תפילין. ויש לתרץ דה"נ בסתם תינוק שאינו יודע לשמור תפיליו והיינו דקתני התם יודע לשמור תפיליו. הא בסתם תינוקות אף על פי שהוא כבן תשע כבן עשר אם לא ראינוהו זריז ונזהר בעצמו לא. ויש לתרץ דה"נ בסתם תינוק שאינו יודע לשמור תפיליו, והיינו דקתני התם יודע לשמור תפיליו, הא בסתם תינוקות אף על פי שהוא כבן תשע כבן עשר אם לא ראינוהו זריז ונזהר בעצמו לא.

כלומר, הברייתא בסוכה אינה סותרת את פירוש רש"י, משום שמפורש שם שהחינוך למצוות תפילין מתחיל מאוחר יותר מהחינוך לשאר המצוות. ממילא, אפשר לקבל את פירוש רש"י, שבשלב זה שהגיע לחינוך לשאר מצוות, אך עדיין לא הגיע לחינוך למצוות תפילין, אביו פטור מלחנכו גם למצוות קריאת שמע. בבית הבחירה למאירי נראה שקיבל אף הוא את פירוש רש"י. עפ"י דבריו נראה שאפשר להסביר שהמשנה בברכות עוסקת בחיובו של הקטן, ואילו הברייתא בסוכה עוסקת בחיובו של האב:

וקטנים יש שפי' בו אפי' הגיעו לחנוך. ונראה לי לפרש שהן פטורין מן הדין, אבל מ"מ מתורת חנוך אדם חייב לחנכן בכולה ובברכותיה. ושלא הגיע לחנוך - כל שיודע לדבר מחנכו בפסוק ראשון כמו שביארנו בסוף לולב הגזול.

שיטת בעל העיטור

כיוון נוסף לתרץ את פירוש רש"י הוא, שרש"י סובר כשיטת בעל העיטור, שהקטן שעליו דברה הברייתא לעניין תפילין, אינו אלא בן יג שנה ויום אחד. וז"ל בספר העיטור (הלכות תפילין סא טור ב-ג):

וגרסינן במכילתא: 'ושמרת את החוקה הזאת' - שומע אני אף קטנים במשמע. והדין נותן: הואיל ומזוזה מ"ע, ותפילין מ"ע, אם למדת על מזוזה שנוהגת בקטנים כבגדולים - יכול אף תפילין כן? ת"ל: 'ושמרת את החוקה הזאת' - לא אמרתי אלא במי שיודע לשמור תפילין. מכאן אמרו קטן היודע לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין, וקטן היודע להתעטף - חייב בציצית. ומסתב' לן דהאי קטן גדול בן י"ג שנה הוא, מדגרסינן התם: וקטן היודע לנענע - חייב בלולב, היודע לפרוש ידיו - חולקין לו תרומה בבית הגרנות. והוא דגדול הוא, מדקתני 'חולקין', ואי קטן ממש הוא - הא אמרינן במגילה 'קטן לא ישא את כפיו', וגרסינן ביבמות 'חש"ו אין חולקין להם תרומה

בבית הגרנות'. ומזוה דאמרינן במכילתין שנוהגת בקטן כגדול - אי קטן ממש הוא - קטן מי מחייב במצות?! אלא לאו, גדול. ובמזוה הוא דחייב, אבל בתפילין לא מחייב אלא כ' יודע לשמור תפילין ולהתעטף, וכיון שיודע לשמור מדאורייתא מחייב. ומתניתן דקתני קטנים פטורים מן התפילין גדולים שאין יודעין לשמור קאמר. ואית דמפרשי: שהגיע לחינוך הוא, וחייב מדרבנן 'ושמרת את החוקה' אסמכתא בעלמא.⁵⁵

הבית יוסף הזכיר את דבריו של העיטור, ואף שכתב שיהביא ראייה לדבריו, סיים: ואינה כדאי להוציא הברייתא מפשוטה דמשמע דקטן ממש קאמר, וכן נראה דעת כל הפוסקים שכתבו קטן סתם דמשמע דבקטן ממש מיירי.

עם זאת, בדרכי משה (קצר לו, ב) כתב: 'והמנהג כדברי בעל העיטור שאין הקטנים מניחין תפילין עד שיהיו בר מצוה דהיינו בן שלש עשרה שנים ויום אחד', ובהתאם לכך גם הביא את דבריו בהגהת שו"ע בס"ס לו (סעיף ג).

אמנם, רבי עקיבא איגר התקשה בדברי הרמ"א, וכתב: 'לא הבנתי דהא מדאורייתא חייב, ואף בדקו ולא הביא ב' שערות הא בדאורייתא חיישינן שמא נשרו, וא"כ איך שייך בזה דאביו לוקח לו תפילין דמשמע דמדין חינוך לבד הוא'. ב'שפת אמת' (סוכה מב, א) כתב שיש להסביר את הבנתו של בעל העיטור בברייתא בסוכה, עפ"י דקדוק הלשון 'ליקח לו תפילין', שאינו מתכוין לפטור בן יג שנה ויום אחד אלא מהמצווה להניח תפילין כל היום, ולא מעצם הנחת תפילין בכל יום: ובתפילין דנקט 'ליקח לו' הי' אפשר דדוקא ליקח לו תפילין ללבושן כל היום אין החיוב עד שיעור דיודע לשמור אבל לחנכן להניחן זמן מה אפשר דזה הכל יודעין לשמור.

ובזה הי' מיושב נמי שיטת בעה"ע שמביא הב"י (סי' ל"ז) דהא דהיודע לשמור מיירי בבן י"ג שנים, ותמוה דהא מדאורייתא מחויב ולא מטעם חינוך, והגרעק"א ז"ל בא"ח שם נדחק טובא,

⁵⁵ בספר 'כפות תמרים' (סוכה מב, א) טען שניתן לומר ששיטת העיטור מדוקדקת מלשון הברייתא בסוכה: 'יש להתבונן: אמאי שינה הלשון גבי תפילין לומר אביו לוקח לו תפילין ולא קתני כאידך חייב בתפילין? ומתוך זה היה נראה שנתכוון התנא לרמוז למ"ש העיטור והביאו הב"י ס"ס ל"ז וז"ל כתב העיטור מסתברא לן דהאי קטן גדול בן י"ג שנה ויום א' כו' יע"ש. ולפי ס' העיטור היה נר' דבשלמא בשאר מצות דהוא קטן ממש א"כ אם רואה אדם קטן בב"ה ובפרט אם הוא יתום נותן לו לולב לנענע וטלית להתעטף אבל בתפילין דצריך שיהיה בן י"ג שנה ויום א' אינו מחנכו רק אביו שיודע שבא לכלל שנים.

בספר 'ערוך לנר' (שם) העיר על דבריו: 'ובמכ"ה נעלם הימנו דברי התוס' בערכין (ב ב ד"ה אביו) שכבר הקשו כן ותרצו ב' תירוצים דגבי לולב יכול לצאת בשל אביו וגם בציצית מסתמא יש לו טלית משא"כ גבי תפילין, ועוד תרצו משום דתפילין דמיהן יקרים שייך בהו לקיחה. והשתא לפי תירוץ שני דהתוס' באמת גם גבי לולב צריך שיקח לו אביו לולב רק שלא חש התנא להזכירו משום דאין דמיו יקרים, וא"כ היכי דדמיו יקרים ג"כ צריך ליקח לולב כמו תפילין. ובהו נלענ"ד ליישב מה שהקשה המהרש"ל (בהגהות הטור) על הבית יוסף הביאו המגן דוד (בסימן תרנ"ז בט"ז ס"ק א') אמה שכתב ש"ע (שם ס"א) דאביו לוקח לו לולב דהרי לא הוזכר כן רק גבי תפילין ע"ש ולפ"ז י"ל דהב"י פסק כתירוץ בתרא דהתוס' דגם גבי לולב צריך לקיחה ולכן הביאו דיש נפקא מינה היכי דדמיו של לולב יקרים שהרי מצינו לעיל שפעם אחד קנה ר"ג לולב באלף וזו אלמא דגם בימי התנאים לפעמים הי' דמי לולב יקרים.

ולמ"ש י"ל דאה"נ דמניחין פ"א ביום רק לילך כל היום אינו מחויב אלא ביודע לשמור.

ולפ"ז אפשר לדידן גם קטן ממש ביודע לשמור מניח כל היום ולוקח לו תפלין, וגם מקודם לכן מניח עכ"פ לפרקים אם יודע לשמור שעה קלה מיתה.

יתכן שכוונתו לדקדק בלשון הברייתא שהצורך לקנות לקטן תפלין משלו אינו קיים אלא כאשר בא לחנכו להניחם כל היום, שאם מניחם רק שעה קלה וקורא ק"ש ומתפלל בהם, יכול להסתפק בתפלין שאולות של גדול.

הב"ח (או"ח לו) דקדק אף הוא מהבדלי הלשונות בברייתא ביחס למצוות השונות, וכתב שהדבר נובע מגדר מצוות החינוך, שבחלק מן המצוות ניתן להסתפק בעצם עשיית המצווה, אך במצוות תפלין חייב האב לקנות לבנו את החפץ של המצווה, בגלל החיוב להניחן כל היום:

וכבר כתבתי בסימן י"ז (ס"ב) פירושא דהך ברייתא דכל מה שהאדם חייב בעצמו חייב לחנך את בנו.

ולולב איננו חייב אלא להיות לו שותפות עם הציבור, דכיון דמיו יקרים אי אפשר להיות לו לולב מיוחד, אף לבנו חייב לחנכו באותו ענין.

וכן בציצית אינו חייב אלא אם כן יש לו בגד בת ארבע כנפות, אף לבנו אינו חייב לחנכו במצות ציצית אלא אם כן היה לו לקטן בגד בת ארבע כנפות. אבל תפלין דמצותן כל היום דחייב לקנותן לעצמו, אף לבנו חייב ליקח לו תפלין לחנכו.

עם זאת, הב"ח סירב לקבל את פירוש העיטור שהברייתא מדברת על קטן שכבר הגיע לייג שנה ויום אחד, שהרי אם כן הוא כבר חייב לקנות לעצמו תפלין, כשם שחייב בכל מצות עשה מן התורה.⁵⁶ הב"ח פסק שיש מצוות חינוך לתפלין מגיל שהקטן יכול ללמוד את הלכות התפלין בהבנה ולשמרו, ולכן מסכם:

והכי נקטינן דבקטן הלומד תלמוד אפילו אינו אלא בן שנים עשר שנה היודע לשמור תפיליו אביו חייב לקנות לו תפילין, וכך נהגו.

את המנהג שמעיד עליו הרמ"א הב"ח הציע להסביר כמנהג עמי הארץ:

⁵⁶ הפמ"ג הקשה על בעל העיטור באופן דומה לב"ח, ותיירץ שישנה מצוות חינוך בן יג שנה ויום אחד שלא הביא ב' שערות: 'ואיני יודע אם הוא ייג שנים איזה חיוב יש על אביו? דאיש בפ"ע הוא, ואם הוא עני כל ישראל מצווין להחיותו. וי"ל: יג"ש ולא הביא ב' שערות. ולפ"ז י"ל דה"ה עד רוב שנותיו אם לא הביא ב' שערות חייב לחנכו'. בביאור הלכה (לו, ג ד"ה 'וי"א') העתיק את דבריו, והסביר את כוונתו: 'ואף דאז חייב מדינא מחמת חזקה דרבא וכמו שהביא בש"ת, אעפ"כ י"ל דלא פקע מאביו מצות חינוך כ"ז שאין ידוע שהביא ב"ש'. אולם, לאחר מכן דחה את דברי הפמ"ג, והקשה עליו: 'אבל כ"ז דוחק גדול. ועיין לקמן בסימן רכ"ה ס"ב דכשנעשה הבן י"ג אביו מברך ברוך שפטרני - והיינו ממצות חינוך, לפי משי"כ המ"א שם. ולא אישתמיט אחד מהם לומר דדוקא כשידוע שהביא ב' שערות אלא בודאי דלענין חינוך שהוא דרבנן נוכל לסמוך על חזקה דרבא'. וכתב שמדברי הפמ"ג מוכח שלא ראה את דברי העיטור עצמם, ולענין קושיית הפמ"ג על העיטור הפנה לספר 'ברכי יוסף'. בברכי יוסף כתב שבעל העיטור סבר שמוכרחים לפרש את הברייתא בקטן שהוא בן י"ג שנה ויום אחד כדי שלא יסתור את פשטה של המשנה בברכות (ג, ג), ש"נשים ועבדים וקטנים פטורים מק"ש ומן התפילין שבפשוטה מדברת בכל קטן, גם שהגיע לחינוך.

אבל בהגהת שלחן ערוך (ס"ג) השיג על ב"י, ואמר דנהגו כהעיטור ואין לשנות. ותימה הוא - דפסק כהעיטור במקום שחולקים עליו כל הפוסקים. ומה שכתב דכן נהגו - אפשר דלא נהגו כך אלא רובא דעלמא שאינן יודעים לשמור עצמן שלא יפיחו בהן, דבדידהו ודאי אסור אפילו היה בן שלש עשרה שנה, אלא שאי אפשר לתקן פרצה זו. אבל בקטן הלומד תלמוד דיודע לשמור עצמו שלא יפיח בהן, כל שכן שיודע שלא יישן בהם ושלא יכנס בהן לבית הכסא - אביו חייב לקנות לו תפילין לחנכו מדבריהם, ודלא כהרב בהגהתו דאוסר. כן נראה לפע"ד.

למרות דבריו, רוב האחרונים האשכנזים כתבו לקיים את המנהג שהעיד עליו הרמ"א. מנהג זה אינו מלמד שסוברים כבעל העיטור שגם לאחר גיל שלוש עשרה ויום אחד פטור מן התפילין עד שיוכח שיודע לשמור עצמו, אך כן מלמד שלא נהגו לחנך למצוות תפילין קטן פחות מגיל שלוש עשרה ויום אחד גם כאשר נראה לנו שיודע לשמור גופו.

עם זאת, בעקבות המג"א, כתבו חלק מן האחרונים שכן נהגו להרגיל את הקטן להניח חודשיים או שלושה קודם בר המצווה. נראה שמשמעות הדבר היא שגדר החינוך שנוהגים ביחס למצווה זו אינו כמו במצוות אחרות בהתאם להתפתחותו האישית של הנער, אלא פרק זמן מינימאלי קודם שחל עליו החיוב המלא, מתוך ההנחה שאין הבדל משמעותי בין יכולתו לשמור על עצמו בשלב זה ליכולתו לאחר שימלאו לו שלוש עשרה שנה ויום אחד, וזאת לשם התכלית של הרגלתו בקיום המצווה כהלכה.⁵⁷

---

⁵⁷ והיום נוהגים רבים להניח תפילין חודש בלבד לפני גיל שלוש עשרה, ואפשר שגדר זה דומה מעט למה שמצאנו לענין חינוך לצום יוה"כ במשנה (יומא ח, ד) שעקרונית 'אין מענין את הקטנים, אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצוות'. מצד אחד גדר זה מבוסס על התפתחות פיסיית, ולכן מסבירה הגמרא שכוונת המשנה לחלק בין כחוש לבריא, אך מצד שני סיבת החיוב לחנך אינה מצד שהקטן כבר בשל לצום, שאז אולי היינו קובעים גדר של התפתחות גופנית, אלא בשביל ההכנה לחיוב המצוות בעתיד. ועיי' בשו"ע או"ח סי' תרט"ז, שהביא הרמ"א את הפוסקים שקטנים אין משלימים כלל (ומחנכים אותם לשעות בלבד) עד גיל בר מצווה.